

[The Knowledge Bank at The Ohio State University](#)

Article Title: О ревизији словенског апостолског текста извршеној под утицајем грчког оригинала средним XIV века

Transliteration: O reviziji slovenskog apostolskog teksta izvršenoj pod uticajem grčkog originala srednim XIV veka

Translation: About the revision of a Slavic text of the Apostol executed under the influence of a Greek original in the middle of the 14th century

Article Author: Ковачевић, Радмила (Kovačević, Radmila)

Journal Title: *Polata Knigopisnaia*

Issue Date: December 1985

Publisher: William R. Veder, Vakgroep Slavistiek, Katholieke Universiteit, Postbus 9103, 6500 HD Nijmegen (Holland)

Citation: *Polata Knigopisnaia: an Information Bulletin Devoted to the Study of Early Slavic Books, Texts and Literatures* 14-15 (December 1985): 100-108.

Appears in:

Community: [Hilandar Research Library](#)

Sub-Community: [Polata Knigopisnaia](#)

Collection: [Polata Knigopisnaia: Volume 14-15 \(December 1985\)](#)

О РЕВИЗИЈИ СЛОВЕНСКОГ АПОСТОЛСКОГ ТЕКСТА ИЗВРШЕНОЈ ПОД УТИЦАЈЕМ ГРЧКОГ ОРИГИНАЛА СРЕДНИМ ХІV ВЕКА

РАДМИЛА КОВАЧЕВИЋ

У последње време словенски превод Апостола све више привлачи пажњу истраживача. Проблем око проучавања словенског превода Апостола нешто је сложенији од проучавања превода јеванђеља јер немамо сачуване преписе не само из Ђирило-методијевог времена, већ ни из X и XI века, што је случај са јеванђељима. Од јединог преписа Апостола из XI века, *Енинског апостола*¹, остао је само прилично оштећен фрагмент, па смо приморани да се користимо преписима из XII века као најстаријим преводима. Упоредјујући рукописе Апостола из XII, XIII и почетка XIV века, сви истраживачи су дошли до закључка да је превод Апостола неуједначен и разнолик. Карактер ових разлика ни из далека није испитан ни до данас. Но, без обзира на те разлике, ми ћемо све ове раније преписе Апостола сарстати у једну групу и, поводећи се за ВОСКРЕСЕНСКИМ², условно ћемо их сматрати I редакцијом словенског превода Апостола. Ово због тога што нас првенствено интересује ревизија текста превода Апостола извршена у XIV веку. Наиме, средином XIV века дошло је до систематске исправке Апостола која је вршена са циљем приближавања језика превода грчком оригиналу. Овом ревизијом превода извршена је и прилична унификација текстова. Када упоредимо резултате истраживања текста осталих богослужбених књига, јеванђеља³ и Псалтира⁴, долазимо до сличног закључка о систематској ревизији текста превода у истом времену.

Да бисмо показали ову грецизацију текста Апостола упоредили смо апостоле из XII века *Хри*⁵ и *Осп*⁶, те апостоле српске редакције *Мат*, *Деч 24*,

-
- (1) К. МИРЧЕВ, Х. КОДОВ. *Енински апостол. Старобългарски паметник от XI век.* София 1965.
 - (2) Г. ВОСКРЕСЕНСКИЙ. *Древний славянский перевод Апостола и его судьба до XV в.* Москва 1879.
 - (3) К. HORÁLEK. *Evangeliaře a štvoroevangelia.* Praha 1954:274-275.
 - (4) Е. ЧЕШКО. *Второе южнославянское влияние в истории псалтирного текста на Руси (XIV-XV вв.)* В кн.: "Симпозиум 'Кирило-Методиевистика и старобългаристика' Доклади" София 1982:338-345.
 - (5) А. KALUŽNIAČKI. *Actus epistolaeque apostolorum palaeoslovenice ad fidem codicis Christinopolitani.* Wien 1896.
 - (6) *Охридская рукопись Апостола конца XII века.* София 1907 (= Български

*Хил 52, НЕС 643, Деч 26 и Љлш*⁷ из друге половине XIII и прве половине XIV века, затим од рукописа исправљене редакције упоређени су *Деч 25, САНУ 281, Хлуд 34, Муз 892, Заг 4069 и Вар*⁸. Као примери исправки превода узима ни су само они случајеви када су се сви старији текстови заснивали на истом преводилачком решењу (уз могуће разлике, што ће бити показано), а у млађим рукописима је то мењано. Некада се исправке огледају само на лексичком плану, некада на морфолошком или синтаксичком, а неки пут је то савим нови превод. Чини нам се да се не може говорити о томе да су први, или пак они каснији, преводиоци или исправљачи боље знали грчки. Мислимо да су и једни и други имали изванредно знање грчког језика. Сви преводи са грчког (а то се не односи само на Апостол) много пута су преписивани и исправљани, често под утицајем грчког оригинала. Ова тежња за грецизацијом врло је присутна у *Христ*. Међутим, средином XIV века сви ти разнолики текстови подвргнути су веома осмишљеној ревизији са циљем што дословнијег опонашања грчког језика. Исправљач је морао да има веома добро знање грчког да би постигао овај циљ, а није га узнемиравала чињеница што често врши насиље над словенским језиком и да, објективно речено (уколико се уопште може тако рећи), много пута квари ранији превод истог текста. Треба нагласити да разлики који су га руководили у овом послу нису били првенствено филолошке природе.

Важно је нагласити да ова новија исправљена грецизирана варијанта апостолског текста врши ту грецизацију словенским језичким средствима, опонашајући грчки текст словенским граматичким еквивалентима и дословно преводом и грецизме. У новијим исправљеним преписима Апостола доследно су употребљене преведенице тамо где у старијим текстовима налазимо на грецизме,

старини 3).

- (7) *Мат*: Нови Сад, Библ.Матице српске, РР 184 (XIII в.) = *Матичин апостол*.
Деч 24: Дечани, Манастир, 24 (XIII в.)
Хил 52: Хиландар, 52 (крај XIII в.)
НЕС 643: Београд, НБ Србије, 643 (крај XIII в.)
Деч 26: Дечани, Манастир, 26 (око 1330 г.)
Љлш: Београд, Патријаршијска библ., 322 (1324 г.) = *Љлштовачки апостол*.
- (8) *Деч 25*: Дечани, Манастир, 26 (1350-1360 г.)
САНУ 281: Београд, Архив САНУ, 281 (друга чевртина XV в.)
Хлуд 34: Москва, ГИМ, Хлудов 34 (почетак XV в.)
Муз 892: Москва, ГБЛ, Музейск. 892 (половина XV в.)
Заг 4069: Загреб, НСБ, 4069 (средиња XIV в.)
Вар: Београд, МСПЦ, 952 (1454 г.) = *Варадјински апостол*.

нпр. посланик⁹ за ἀπόστολος¹⁰ (1 Кор 1:1) у свим старијим апостољ; пош-
титель за ἐπίσκοπος (1 Пет 2:25) у старијим њписноуљ. Међутим, има случа
јева када се у новијиј исправљеној редакцији срећу грецизми анадема (1 Кор
16:22), игеомъ (Дея 24:1), а у старијим текстовима и преведенице и грециз
ми проклетъ и анадема, вогевода и игеомъ.

У овом прегледу исправки апостолског текста указујемо само на оне слу
чајеве када у свим старијим преписима постоји нешто слободнији превод који
је касније исправљен. Нисмо узимали у обзир бројне случајеве где се један
или два старије рукописа, већ исправљена према грчком, слажу са са новијим
рукописима Апостола.

Пре него што пређемо на конкретан преглед исправки желели бисмо да ис
такнемо једну чињеницу, а то је да се исправке на које указујемо строго
везују за назначено место, јер ни сами исправљачи нису били увек доследни
у својим интервенцијама. На пример глагол στρατεύομαι (στρατεύεται)¹¹ (1
Кор 9:7) у свих осам старијих рукописа преведен је синтагмом воинъ звѣтане
тъ, а у исправљеној редакцији текста гласи воинъствоуѣтеъ. Овај исти гла
гол στρατεύομεθα (2 Кор 10:3) у свим старијим осим Хри, преведен је са вои
ны њсмъ, а у Хри воинъствоуѣмаъ, што је преузето и у новијој исправљеној
верзији. По нашем критеријуму први пример долази у обзир, а други се изо
ставља.

Овим прегледом желели бисмо да покажемо све типове исправки које су
вршене према грчком тексту; узете су у обзир чисто лексичке, затим морфоло
шке и синтаксичке измене, као и случајеви када се јевљају сасвим нови пре
води. О проблему грецизације превода апостолског текста на примеру глагол
ске префиксације (нпр. старији превод въннти или вълестн (Еф 4:8) исправ
љен је према ἀναβαίλω у възтити) било је говора у другом раду¹²

(9) Примери су нормализовани према правопису српске редакције; у случаје
вима када је било потврда према Рјечнику из књижевних старина српских
Б. Даничића. Београд 1863-1864.

(10) W. BAUER. *Griechisch-deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen
Testaments und der übrigen urchristlichen Literatur*. Berlin-New York
1971.

(11) У раду су коришћена следећа издања грчког текста: *The Greek New Tes
tament*, ed. K. ALAND, M. BLACK, C. M. MARTINI, B. M. METZGER and A. WIKGREN.
Stuttgart 1968; *Novum Testamentum Graece*, ed. NESTLE-ALAND. Stuttgart
1979; *Novum Testamentum Graece et Latine*, ed. A. MERK. Roma 1957⁸

(12) Р. КОВАЧЕВИЋ. *Неки проблеми грецизације у црквенословенским апостол
ским текстовима у XIV и XV веку*. В кн.: "Научни састанак слависта у
Вукове дане" 14/1 (Београд 1985):123-128.

У овој групи примера показаћемо чисто лексичке исправке, где се једна словенска реч из старијег превода замењује преведеницом¹³ са грчког. Многе од ових преведеница су уобичајени лексички дублети, али је за нас интересантно што се исправљач увек одређивао за преведеницу. Срећу си и именице и глаголи и придеви и чак један прилог.

ИМЕНИЦЕ

благодарењениге + хвала (похвала <i>НЕС 643</i>) + εὐχαριστία	(Дея 24:3)
благолѣпниге + красота + εὐπρέπεια	(Јак 1:11)
дальготрѣпѣниге + трѣпѣниге + μακροθυμία	(Еф 4:2)
законоположенниге + законъ + νομοθεσία	(Рим 9:4)
навѣтъ + ковъ (сѣвѣтъ <i>Мат, НЕС 643</i>) + ἐπιβουλή	(Дея 20:19)
открѣвениге + навлѣниге + ἀποκάλυψις	(Рим 8:19)
познаниге + разоумъ + ἐπίγνωσις	(2 Пет 1:8)
посланиге + книга + ἐπιτολὴ	(2 Пет 3:1)
сребросѣвѣць + сребропродавѣць <i>Мат, среброковѣць Дея 24, Хил 52, НЕС 643, Дея 26, сребровниць Хри + ἀργυροκόπος</i>	(Дея 19:24)
Све варијанте из ранијих текстова су такође сложенице створене по узу ру на грчки, али је лексема сребросѣвѣць најтачнија јер ἰόπτω значи сѣщи.	
срѣдостѣниге + прѣграждениге + μεσότηχον	(Еф 2:14)
сѣгласниге + сѣвешаниге + συμφωνησις	(2 Кор 6:15)
сѣмѣреномоудриге + сѣмѣренниге + ταπεινοφροσύνη	(Дея 20:19)
сѣродѣлникъ + оуѣжка + σπηρηνής	(Рим 9:3)
недородниге + ѣдоприжитниге (прижитнига ради ѣдь) + τεχνουργία	(1 Тим 2:15)

ГЛАГОЛИ

благодарити + похвалити + εὐχαριστέω	(Дея 27:35)
благодарити + похвалѣти + εὐχαριστέω	(1 Кор 10:30)
благодароушьствовати + дрѣзати + εὐθυμέω	(Дея 27:22)
дальготрѣпѣти + трѣпѣти + μακροθυμέω	(Јак 5:7)
насилувати + овладати + καταδυναστεύω	(Јак 2:6)
оживотворити + ожити + ζωοποιέω	(Рим 8:11)
сѣволѣзновати + страдати + συναδίνω	(Рим 8:22)
сѣгласити се + сѣвешати + συμφωνέω	(Дея 5:9)
оуѣбломоудрити + наоуѣгати (наоуѣгити) + σαφρονίζω	(Тит 2:4)

ПРИДЕВИ

благообразѣнь + говѣнь (благовѣрьнь <i>НЕС 643</i>) + εὐσχημων	(Дея 17:12)
сѣврѣшенѣшши + вѣшни (воуѣдѣши <i>Мат</i>) + τελειότερος	(Јев 9:11)
тъшеславѣнь + величавѣ + κενόδοξος	(Гал 5:26)

ПРИЛОЗИ

благодароушьѣниге + отьрадѣньѣге (радѣге <i>НЕС 643, Дея 26</i>) + εὐθυμότερον	(Дея 24:10)
---	-------------

(13) О термину преведеница видети: Л. ЦРЕПАЈАЦ. Прилог проучавању грчких семантичких позајмица и преведеница у српскохрватском. "Жива антика" 28(1978):75-84.

Ова група примера обухвата случајеве када је у старијем тексту једна грчка реч превођена синтагмом. Исправљени превод замењује синтагму једном лексемом.

вѣсовати се + зѣль (ненстовъ) се дѣнати + μαίνομαι	(Дея 12:15)
искоуша нѣмъ + въ напастъ (въ) падати + πειράζω (πειραζόμενος)	(Јак 1:13)
истинъствовати + истинноу глаголати + ἀληθεύω	(Гал 4:16)
отъвѣшати + отъвѣтъ творити + ἀπολογέομαι	(Дея 26:2)
послѣдѣрвати + въ слѣдъ нти + κατακολουθέω	(Дея 16:17)
послѣдѣствовати + по мнѣ нти + ἀκολουθεῖω	(Дея 12:8)
пострадати + мѡυκοῦ примати + πάσχω	(1 Пет 3:17)
пострадати + мѡυκοῦ принѣти + πάσχω	(Дея 3:18)
прѣдѣстати + прѣдъ (+I) стати + παρίστημι	(Дея 27:24)
соуантн се + соудъ принѣти + κρίνομαι	(Дея 25:20)
сърспети се + съ (+I) распѣти (пропѣтъ) вѣити + συσταυρόομαι	(Гал 2:19)

У ову групу могао би се уврстити и глагол соупротивити се који и ако није дословна преведеница ἀντορθαλιμέω свакако је ближи превод него старији платати противοῦ (Дея 27:15).

Поред глагола налазимо и именичке преведенице које замењују синтагме из старијих превода:

крѡвопрѡлитнѣ + прѡлитнѣ крѡвн + αἱματεκχυσία	(Јев 9:22)
сѡмѣреномѡудрнѣ + сѡмѣрена на мѡудрѡстъ + ταπεινοφροσύνη	(Еф 4:2)

III

Сада ћемо изнети списак бројних измена које је исправљач уносио у апостолски текст, сматрајући старији превод нетачним или непрецизним. Већ смо раније истакли да је први превод био нешто слободнији, а каснијом ревизијом исправљач се трудио да превод што више приближи грчком, тако што је слободнији превод замењивао буквалним. Овде се дотичемо до питања са ког грчког текста је првобитно преведен Апостол, као и оног текста према коме су врше не исправке. Ми смо свесни могућности да су словенски преводилац, као и исправљач, имали пред собом неке варијанте грчког текста која се није сачувала. Ипак, сматрали смо да је довољно поређење словенског текста са три критичка издања грчког текста, уз проверу и латинског превода.

водеша же него за роукоу введеше въ дамаскъ †	
за роукоу же и немше введеше въ дамаскъ †	
χειραγωουτες δε αυτον εισηγαγον εις δαμασκον †	(Дея 9:8)

подавъ же нен роукоу встави ю †	
немъ же ю за роукоу постави ю †	
δους δε αυτη χειρα ανεστησεν αυτην †	(Дея 9:41)

ннзложивъ резынкъ сеамъ †	
разоръ ·ꙗ· резынкъ †	
καθαλών ἐβη ἐπτά †	(Дея 13:19)

што је погрешно јер глагол καθαίρω значи *скинути*, *стусити*, али и *уништити*.

да о некој непознатој варијанти грчког текста:

постели себѣ ↑
възми оарь твою ↑
στράσον σεαυτῆ ↑ (Дея 9:34)
Критичка издања наводе само στράσον σεαυτῆ; латински *sterne tibi*.

накоже вихомъ въ асонѣ
егда ны (при)вѣистъ вѣтръ(ць) въ дасъ (асонѣ *Хил. 52, НЕС 643*) ↑
ὡς δὲ συνέβαλλεν ἡμῖν εἰς τὴν ἄσσον ↑ (Дея 20:14)

възъмше вѣтрѣла приидоше въ крѣть
швезъше се при (въс *Дея 24*, въ *Дея 26*) краи гадѣхочъ въ крѣть ↑
ἀραντες ἄσσον παρελέγοντο τὴν Κρήτην ↑ (Дея 27:13)
Можемо предположити да је први преводилац слободно превео глагол αἴρω који може да значи и *однећи*, *удалити*; исправљач текста је употребио значење *дићи*. Ипак остаје питање није ли инправљач имао неку другу варијанту грчког текста.

Много пута исправљач је кориговао превод не менјајући смисао већ само прецизирајући значење које је ближе грчком тексту:

пострада по насъ ↑
оумрѣ за ны ↑
ἐπαθεν ὑπὲρ ὑμῶν ↑ (1 Пет 2:21)

соуждено въистъ шплотити се намъ въ италино,
соуждено въистъ швести се намъ въ италино ↑
ἐκρίθη τοῦ ἀποπελεῖν ἡμᾶς εἰς τὴν Ἰταλίαν ↑ (Дея 27:1)
Врло често, када је реч о кретању бродом старији превод грчког πλέω (као и префиксиране глаголе истог корена) преводи глаголом вести се (и преф.гл.). У новијем тексту ови глаголи систематски су исправљени у плотити и одговарајуће префиксиране глаголе.

назнаменаше доухомъ глады ↑
прорече доухомъ глады ↑
ἐσήμανεν διὰ τοῦ πνεύματος λιμῶν ↑ (Дея 11:28)

плодь принесемъ бѣи ↑
плодь створнмъ бѣи ↑
καρποφορήσαμεν τῷ θεῷ ↑ (Рим 7:4)

всѣхъ призиваюшихъ него ↑
всѣхъ молещихъ се нему ↑
πάντας τοὺς ἐπικαλούμενους αὐτόν ↑ (Рим 10:12)

аше ли рѣзъци прѣстаноутъ ↑
аше ли рѣзъци оумлвуетъ ↑
εἶτε γλῶσσαι, παύσονται ↑ (1 Кор 13:8)

нзъимате те ↑
нзбавлю те ↑
ἐξαιρούμενός σε ↑ (Дея 26:17)

обатанники именовати ↑
обатанники нарицати ↑
ἐξοριστῶν ὀνομάζειν ↑ (Дея 19:13)

зѣло же овоузреваемомъ намъ ↑
зѣло же троуждаюшимъ се намъ ↑
αυδοῦς δὲ χειμαζομένων ἡμῶν ↑ (Дея 27:18)

ТАКО НОСММН БѢАХΟΥ†
ТАКО ВАЛѢАХΟΥ СЕ †
οὕτως ἐφέροντο (Дея 27:17)

ВЪ ПОУСТЫИНАХЪ ЗАВЛОЖДАЕМН†
ВЪ ПОУСТЫИНАХЪ СЪИТАГОШЕ СЕ †
ἐπὶ ἐρημίαις πλανώμενοι (Јев 11:38)

НЕГДАЖЕ... ОЖЕСТОУААХΟΥ СЕ †
НЕГДАЖЕ... КРѢПЛАХΟΥ СЕ †
ὡς δὲ... ἐσκληρύνοντο (Дея 19:9)

IV

Показаћемо и неколико карактеристичних примера у којима исправљач опонаша структуру грчке реченице:

МОЖА СЕГО НЕТА $\bar{\omega}$ ЈОУДЕИ И ХОТЕШОУ ОУБИТИ НОУ ВЪИТИ $\bar{\omega}$ НИХЪ †
МОЖА СЕГО НЕМШЕ ИЮДЕИ ХОТѢАХОУ ОУБИТИ †
τὸν ἄνδρα τοῦτον συλλημθέντα ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων καὶ μέλλοντα †
ἀναρεῖσθαι ὑπ'αὐτῶν (Дея 23:27)

ОУБОГА СЕ ТИСОУЩИНИИ ДА НЕ РАСТЪЗАНЪ ВОУДЕТЬ ПАВЪЛЬ $\bar{\omega}$ НИХЪ †
ОУБОГА СЕ ТИСОУЩИНИИ ДА НЕ РАСТЪЗАНЮТЬ (РАСТЪРЪГНОУТЬ Хри, *Или*) ПАВЛА †
ἠοβηθεὶς ὁ χιλιάρχος μὴ διασπασθῆ ὁ Παῦλος ὑπ'αὐτῶν (Дея 23:10)

СЪ ОУПОДОБИ СЕ МОУЖОУ †
СЪ ПОДОВЕЪНЪ НЕСТЪ МОУЖО †
οὗτος ἔοικει ἀνδρὶ (Јак 1:23)

САВЪЛЬ ЖЕ ВѢ СЪИЗВОЛГАЕ ОУБИТИ НОУ †
САВЕЛЬ ЖЕ ВѢ ИЗВОЛГАЕ СЪ НИМЪ ОУБИТИ И †
Σαῦλος δὲ ἦν συνευδοκῶν τῇ ἀναίρεσει αὐτοῦ † (Дея 8:1)

Вредно је споменути и ову мало необичну исправку:

КОРАВНИЦИ ЖЕ СЪТВОРИШЕ СЪВѢТЬ †
МНОЖАНИИ (МНОЖИИ Хри) ЖЕ СЪТВОРИШЕ СЪВѢТЬ †
οἱ πλεῖονες ἔθεντο βουλήν (Дея 27:12)
Највероватније је πλεῖονες (латински *plurimi*) погрешно схваћено као партицип πλεόντες. У критичком апарату Хри назначено је да је на овом месту кас није додато коравници, што сведочи о широкој распрострањености ове исправке, иако очигледно погрешне.

+

Овим прегледом нису могле бити обухваћене све исправке на тексту Апостола, али су показани основни типови исправки које су вршене са циљем приближавања грчком оригиналу, што је очигледно и био основни задатак редиговања богослужбених књига. Не треба губити из вида да је то првенствено био теолошки задатак, а не филолошки. Овим радом обухваћени су само исправљени текстови српске редакције, али с обзиром да знамо за општу тенденцију редиговања према грчком и у бугарским рукописима¹⁴, као и на чиње

(14) П.А.СЫРКУ. *К истории исправления книг в Болгарии в XIV веке, т. I вып. 1: Время и жизнь патриарха Евтимия Терновского.* С.-Петербург 1898.

ницу да се ове исправке углавном слажу са штампаним црквенословенским текстом Апостола рађеним на основу руске редакције, могуће је претпоставити да се ове исправке текста и унификација превода тичу општесловенског превода Апостола. Не бисмо овога пута улазили у анализу где је и тачно када започета ревизија превода Апостола.